

Kur'an-ı Kerim'de Kadınlara Karşı Bir Pozitif Ayırıcılık Örneği

Yrd. Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK*

Özet

Sosyal hayatta bütün insanlar aynı imkânlarla sahip olamaz. Bazı insanlar ise dezavantajlı şartların etkisiyle daha olumsuz bir çevrede yaşamak zorunda kalabilir. Bireyler arasındaki dengesizliği gidermek için özel projelerin devreye sokulması gerekebilir. Pek çok yönetim biçiminde ve hukuk sistemde, pozitif ayırıcılık olarak nitelendirilebilecek bu uygulamaya rastlamak mümkündür. İslam hukukunda kadın, hasta ve yolcular için bazı hükümlerin hafifletilmesi İslam hukuk sisteminin, şartları düzelinceye kadar hükmü bu kişilerden kaldırmasını ifade eder. Pozitif ayırıcılıkta ise dezavantajlı durumda olan bir kişinin/kesimin şartları düzelinceye kadar genel hükümlere tabi olmaktan muaf kılınmaları, aynı zamanda çeşitli şekillerde desteklenmeleri söz konusudur.

Makale, Asr-ı Saadet'te yaşanmış, Kur'an'da zikredilen bir vakayı ele almaktadır. Hudeybiye Antlaşması'nda Müslüman olup Medine'ye hicret edenlerin müşriklere iadesi hükme bağlanmıştı. Ancak Hz. Peygamber (sa) hicret edip gelen kadınlar hakkında bu hükmü uygulamadı. Daha sonra Allah'ın emri de bu minvalde oldu. Muhacir kadınlar müşriklere iade edilmeyip şartları düzelinceye kadar himaye edildiler. Ayrıca kocalarına ödemeleri gereken mehrin temin edilmesi, evlenmeleri durumunda yeni bir mehri hak etmeleri bu destekler arasındadır. Kadınların dezavantajlı durumları düzeldiğinde pozitif ayırıcılık uygulaması da kendiliğinden sona ermiştir.

* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Şanlıurfa.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Hudeybiye Antlaşması, Pozitif Ayrımcılık, Muhacir Kadınlar

An Example of Positive Discrimination Towards Women in the Holy Qur'an: The Case of Hudeybiya

Abstract

Not All human beings have the same opportunities in social life. Some people have to live in a very negative environment due to the result of disadvantaged conditions. In order to eliminate the unbalanced situation between the individuals, there might be necessary to put into practice some special projects such as positive discrimination. It is possible to find these kind of applications in many administrative and legal systems. In Islamic law, some easing procedures have been legalised for women, the sick and travellers. However, in their case, Islamic law suspends judgement till their conditions improve. In positive discrimination, in addition to the suspension of the general judgement for the disadvantaged upon the improvement of their condition, there also exists a support system that they need.

In this context, the subject of the paper is an incident took place in the Golden Ages of Islam and described in the Holy Qur'an. As well-known, according to one of the articles of Hudeybiya, the new Muslims who emigrated to Medina had to be returned to the Meccan infidels. But when women became Muslims and emigrated to Medina, the Prophet did not uphold the ruling due to their special circumstances. God's decree also supported this decision. The refugee women were not only kept within the Islamic society, they also received state support up to the time when their conditions improved. Furthermore the refunding of their dowry to their infidel husbands and the provision of a new dowry in case of their re-marriage are among these supports. The sources say that when their conditions improve, the application of positive discrimination ended.

Key Words: Holy Qur'an, Positive Discrimination, immigrant women

Giriş

Bütün beşeri sistemlerin hedefinde adalet ilkesine dayalı bir yasama, yürütme ve yargı arzusu bulunsa da bunun başarı ile uygulanabildiğini söylemek kolay değildir. İşin içine insan faktörü girince ideal olanı uygulamak güçleşmektedir. Maneviyatın yetersiz kaldığı durumlarda insanda doğuştan var olan bazı duygular, olumsuz yönde seyredince yanlış hareketler sergilenebilmekte, kişinin konumuna göre bu hareketler sosyal adalet dengesini bozmaya yol açabilmektedir.

Sadece yargı karşısında değil; sosyal haklardan yararlanma noktasında da ortaya çıkabilen dengesizlikten/eşitsizlikten çoğunlukla ekonomik ve fiziksel açıdan zayıf olanlar etkilenmektedir. Ekonomik olarak dezavantajlı olan gruplar arasında bile başta kadınlar olmak üzere bazı kesimler bir kez daha geri plana itilerek kimi vatandaşlık haklarından bile mahrum bırakılmaktadırlar.

Kadınlara karşı, erkeklerin lehine işleyen ve cinsiyet ayırmacılığı¹ olarak nitelenen bu olumsuz yapının temelinde toplumların kültürel alt yapısındaki kadın algısı yatmaktadır. Bu algıyı oluşturan faktörlerin başında din olgusu gelmektedir. Kadının toplumdaki beklenen rolünü, hak ve sorumluluklarını belirlemede doğrudan veya dolaylı olarak o toplumda var olan dini anlayış etkili olmaktadır. Dini anlayış kadınları ötelemiyor, aksine önemsiyorsa kadının toplumdaki konumunda da olumlu yönde gelişmeler olabilmektedir.

Örneğin "Hıristiyanlıkta nihai kuruluş anlamında kadın ve erkeklerin arasında bir farklılık olmadığı öğretilmesine rağmen, bu Hıristiyan gelenek içinde kadın hem yaratılış hem günlük hayat açısından erkeklerle karşılaştırıldığında ikincil bir pozisyona sahip

¹ Gordon Marshal, "Cinsiyetçilik" maddesi, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürçü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998, s. 101.

olmaktadır. Pek çok kutsal pasaj kadının bu ikincil konumu ile ilgili açıklamalarda bulunmaktadır.”¹

Eski Hint Kültüründe kadının kötü bir yaratık olarak kabul edilmesi, Hıristiyanlıkta insanın cennetten kovulmasına kadının sebep gösterilmesi² bu toplumlarda olumsuz kadın algısının oluşmasına neden olmuş, tarih boyunca her alanda bunun yansımaları görülmüştür.

Ortaçağın batılı ünlü düşünürlerinden Nicholas Malebranche (ö. 1715) kadınların soyut gerçekleri anlayamadıklarını ve böyle bir yetenekten mahrum olduklarını iddia ederken, Charles Baudelaire (ö. 1867), kadınların ibadethanelere gitmesine bir anlam veremediğini, bir kadının Tanrı ile bir işi olamayacağını ileri sürmektedir. Bazı istisnalar hariç kadına bakış batıda uzun süre olumsuz seyretmiştir. Zaten feminist hareketlerin Batı'da başlaması ve orada daha fazla revaç bulması, Batı düşüncesinin bu gibi önemli temsilcilerinin kadın hakkında pek olumlu görüşler ortaya koymamalarının bir sonucudur diye değerlendirebiliriz.³

İslamiyet'ten önce Arabistan yarımadasında da kadınlar için durum iç açıcı değildir. Kur'an kız çocuklarını daha doğar doğmaz hor gören erkekleri beyinsizlikle suçlamış⁴ kadına karşı tutumun en kötü örneklerinden olan kız çocuklarını diri diri toprağa gömmeyi şiddetle eleştirmiştir.⁵

İslamiyet bunun yerine kadına şahsiyet kazandırmış, davranışlarından kendisini sorumlu tutmuş, ekonomik bir uygulama olan zekât ve siyasi yönü de bulunan hac gibi ibadetlerle mükellef kılınmıştır. Ekonomik bağımsızlık yolları kadın için kapalı değildir.

¹ İnger Furseth–Pal Repstad, *Din Sosyolojisine Giriş, Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, çev. İhsan Çapcıoğlu–Halil Aydınalp, Birleşik Yayınları, Ankara 2011, s. 313.

² Belkıs Konan, “Türk Kadınının Siyasi Haklarını Kazanma Süreci”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 60 (1) 2011:157-174; s. 159-60.

³ İsmail Yakıt, “Batı Düşüncesi ve Mevlana'da Kadın”, *III. Uluslar Arası Mevlana Kongresi, 5-6 Mayıs 2003 [Selçuk Üniversitesi]*, 2004, s. 135-148, 136-138.

⁴ En' am, 6/139-140; Nahl, 16/58-59.

⁵ Tekvir, 81/8-9; Geniş bilgi için bk. Rıza Savaş, “Cahiliye Devrinde Kadın Algısı”, *Kur'an ve Kadın Sempozyumu 4-5 Haziran 2010 Ankara*, 2013, s. 71-79.

Miras ve Mehir gelirleri onun hiç kimse ile paylaşmak zorunda olmadığı haklarından. Kur'an'a göre Kadının kazandığı kendisine aittir.¹ "Kadın da erkek gibi hukuki şahsiyete sahiptir ve hukuk karşısında erkekle eşittir. Kur'an-ı Kerim'de insan, kul, Müslüman, mümin" gibi genel ifadelerin kullanıldığı ayetler, erkeği olduğu kadar kadını da muhatap almaktadır."²

Kur'an, yaşının hiçbir döneminde kadına zulmedilmesine müsaade etmemektedir. Kadının ekonomik hakları konusunda ve bilhassa yetim kızların malları hususunda Müslümanların çok titiz davranmalarını isteyen Kur'an, onların mallarına tecavüzü kesin bir dille yasaklamıştır.³

Kadını ötekileştirmeyen İslam medeniyetinin evrensel kültüre etkisi ile beraber diğer toplumlarda da kadının lehine bir takım iyileştirmeler görülmeye başlanmıştır. Bütün dünyada etkileri görülen XX. Yüzyıldaki Fransız ihtilali gibi gelişmelerle beraber kadına karşı tutumlar kabul edilebilir sınıra yaklaşmış bulunmaktadır.

Günümüzde bazı hukuk sistemlerinde kadınların durumlarında daha iyi koşullara kavuşuncaya kadar bir takım ilave/özel haklarla iyileştirilmeler yapılmaktadır. Dezavantajlı kesimler olarak nitelendirilen bu grupların tanımlanmasında sınırların, bazen erkekleri de içine alacak kadar genişletildiği görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda da bu iyileştirmelerin eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanmaması gerektiği vurgulanarak kadınlar ve diğer dezavantajlı durumda bulunan kesimler için yapılabilecek olumlu düzenlemeler anayasal teminat altına alınmıştır.⁴

¹ "Allah'ın, kiminizi kiminize üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri (haset ederek) arzu edip durmayın. Erkeklere kazandıklarından bir pay vardır. Kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır. Allah'tan, O'nun lütfünü isteyin. Şüphesiz Allah, her şeyi hakkıyla bilendir." Nisa, 4/38.

² Hayrettin Karaman, *İslam'da Kadın ve Aile*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1995, s. 57.

³ Rıza Savaş, "İslam'a Göre Kadının Toplumdaki Yeri", *İslam'ın Işığında Kadın*, 1998, s. 98.

⁴ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında da benzer iyileştirmelere gidilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Kanun Önünde Eşitlik ilkesini düzenleyen 10.

John Rawls'ın (ö. 2002) "kıt malların, (güç, para sağlık olanakları) dağıtımındaki eşitsizliklerin ancak toplumda en dezavantajlı grupların üstünlüğünü artırmaya yönelik hizmet etmesi halinde meşru görüleceği şeklinde" şeklinde özetlenebilecek *Ayırım İlkesini* bir adalet ilkesi olarak meşru gördüğü ünlü ayırım ilkesi, adaletle ilgili çoğu akademik tartışmanın başlamasına yol açmıştır.¹ Bu tartışmalar pozitif ayırmıcılık kavramı etrafında cereyan etmiştir.

Pozitif ayırmıcılık, tarihsel bakımdan bir takım olumsuzluklar yaşamış gruplar yararına olan politika ve pratikleri ifade eder.² Diğer bir ifade ile pozitif ayırmıcılık toplumdaki diğer kişiler ile eşit koşullarda yaşamadığı düşünülen belli gruplara çeşitli ayrıcalıklar tanıyarak onları desteklemektir.³

Pozitif ayırmıcılığın savunucuları, var olan eşitsizlikler ve stereotipler yapısından dolayı, tarihsel bakımdan imtiyazlı gruplarla eşit bir fırsat yapısı oluşturabilmek amacıyla bu tür politikalar izlenmesinin gerekli olduğu kanısındadır. Sosyolojinin pozitif ayırmıcılığa duyduğu ilgi, büyük ölçüde, bu kavramın fırsat eşitliği kavramı ve pratiği ile ilgili olarak barındırdığı gizli anlamlardan kaynaklanmaktadır."⁴ Görüldüğü üzere pozitif ayırmıcılığın gerçek anlamda eşitsizlik olarak değerlendirilemeyeceği ortadadır.

İslam inanç ve ibadet sisteminde de dezavantajlı durumda olan gruplara yönelik bir takım kolaylaştırmalar olmakla beraber

Madde "Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir." şeklinde iken 7/5/2004 tarihinde ilave edilen ek fıkra ile "Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür." Hükümü getirilmiştir. Ancak kadın erkek arasındaki eşitlik vurgusunun tekrarlanması beklenen düzelmeyi sağlayamamıştır. Dezavantajlı kesimlere yönelik yapılacak yasama ve yürütme çalışmalarının Anayasaya ile uyumunu sağlamak 7. 5. 2010 tarihinde yapılan değişiklikle pozitif ayırmıcılık şu ek fıkra ile anayasaya girmiştir: Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz. (Ek cümle: 7/5/2010-5982/1 md.) Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz. (Ek fıkra: 7/5/2010-5982/1 md.).

¹ Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, "Toplumsal Adalet" maddesi, 736.

² Marshal, *Sosyoloji Sözlüğü*, "Pozitif Ayırmıcılık" Maddesi, s. 597-598.

³ (<http://tdkterim.gov.tr/bts/> 17. 06. 2011, 11: 40).

⁴ Marshal, *Sosyoloji sözlüğü*, "Pozitif Ayırmıcılık Maddesi", s. 597-598.

bunların pozitif ayrımcılık kapsamı dışında değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Kadınların, yolcuların, hastaların ve zayıf kimselerin çeşitli sebeplerle istisnai hükümlere tabi tutulmaları¹ pozitif ayırmadan ziyade onların bazı hükümlerden muaf tutulmalarını ifade etmektedir. Ancak söz konusu ayrıcalıkların cezai hükümleri kapsamadığının altını çizmekte yarar vardır. Zira İslam hukukunda cezai hükümlerin ayırım gözetilmeksizin herkese eşit olarak uygulanması esastır ve bu hususta kadın-erkek ayırımı da yapılmamıştır.²

Bu makalede İslam'ın genel olarak bu konuya bakışı değil; Kur'an-ı Kerim'de yer alan özel bir olay, kadınlar açısından pozitif ayrımcılık perspektifi ile ele alınacaktır. Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra Medine'ye hicret eden erkek ve kadın muhacirlerin tabi tutuldukları uygulama farklılığı bu tutumların gerekçeleri ve neticeleri üzerinde durulacaktır.

1. Hudeybiye Antlaşması'nın Arka Planı

Müslümanların Medine'ye hicret etmesiyle birlikte, Mekkeli müşriklerle olan ilişkileri farklı bir boyut kazanmıştır. Bu bağlamda iki taraf arasında pek çok seriye ve savaş meydana gelmiştir. Bu sıcak temaslar yanında bir takım diplomatik ilişkilerde söz konusu olmuş, taraflar bu alanda da üstünlük sağlamak istemiş, birbirlerine karşı her zaman müteyakkız bulunmuşlardır.

Hicretin 2. yılında kıblenin Mescid-i Aksa'dan, Kâbe'ye döndürülmesiyle Müslümanların Mekke'den asla vazgeçmeyeceği, Müslümanların kıblesi olan Ka'be'nin ilanihaye müşriklerin elinde bırakılmayacağını ortaya koymuştur. Müşriklerin de bunu net bir şekilde anlamış olduklarını tahmin etmek güç değildir.

Medine döneminde Müslümanların kesin zaferi ile neticelenen Bedir Gazvesi'nden sonra müşriklerce bu savaşın rövanşı sayılan

¹ Geniş bilgi için Bkz. Ülfet Görgülü, "İslâm Hukukunda Kolaylık Prensiplerinin Yeri", *Diyanet İlmî Dergi*, 2008, C: XLIV, S. 1, s. 79-92.

² Nevin Ünal Özkorkut, "İslam Ceza Hukukunda Kadın", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Yıl 2007, C. 56 S. 2 [83-95] s. 84.

Uhud Gazvesi'ndeki muvakkat zaferleri, müşriklerin öfkelerini yatıştırmış, ancak birkaç yıl sonra Yahudilerin lojistik desteklerini alarak gerçekleştirdikleri Hendek Gazvesi müşrikler için tam bir hayal kırıklığı olmuştur. Hendek Gazvesi müşriklerin Müslümanlara taarruz ettikleri son savaştır.

Diğer yandan Hendek Gazvesi üzerinden henüz birkaç yıl geçmişken ve Mekkelilerin Suriye kervanlarına dayalı ticari faaliyetlerini bitmişlik noktasına getirmişken basit yolculuk silahları ile Müslümanların Mekke'ye gitmesi ilk bakışta mantıklı görünmeyebilir. Zira bu haliyle Müslümanlar açık hedef konumundadırlar. Ancak Ka'be çerçevesinde yıllarca oluşmuş geleneklere bakıldığında hac talebi ile Mekke'ye silahsız olarak gitmenin makul gerekçeleri olduğunu söylemek mümkündür.

Zira Araplarda sair aylarda birbirinin kanını içmekle meşgul kabileler, Ka'be'nin etrafında kardeş gibi toplanırlardı. Müslümanlar da baskı ve haksızlığa uğrayarak Mekke'den uzaklaşmaya mecbur olsalar bile Ka'be'nin etrafında toplanmak hakkını haiz olduklarını unutmuyorlardı.¹

Ana hatları ile çerçevesini çizmeye çalıştığımız bu sosyal ve kültürel zeminde Hz. Peygamber (sa) hicretin altıncı yılında bin beş yüz civarında bir grupla ve tamamen barışçıl niyetlerle, Ka'be'yi ziyaret edip dönmek üzere Mekke'ye bir sefer düzenler. Bundan haberdar olan Mekkeliler bu durumdan hoşlanmayarak onları Mekke'ye sokmamaya karar verirler.² Mekke'ye elçi olarak gönderilen Hz. Osman'ın, orada alıkonulması, insanlar arasında onun öldürüldüğü şeklinde yayıldı. Bunun üzerine Kur'an'da ifadesini bulan ve Rıdvan Bey'ati olarak bilinen hadise vuku buldu. Haberin gerçek olmadığı duyulduktan sonra Müslümanlar ve Mekkeli Müşrikler bir anlaşmaya vardılar. Maddeleri tartışma

¹ Mevlana Şibli en-Numani, *Asr-ı Saadet*, trc. Ömer Rıza Doğrul, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1977, I, 306.

² Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, et-Taberî, *Cami'ü'l-beyan fi tefsiri'l-Kur'an*, Hicr Basım Yayım Dağıtım, Kahire 2001, XXI, 273.

konusu olan antlaşmada Mekkeli müşrikleri temsil eden kişi daha sonra Müslüman olacak olan Süheyl b. Amr idi.¹

Antlaşmadan her iki tarafın da beklentileri vardı. Mekkeli müşrikler açısından bu antlaşma ekonomik faaliyetler için daha geniş hareket alanına kavuşmak anlamına geliyordu. Bir küsur yıl önce gerçekleşen Hendek Gazvesi'nde² Mekkeliler hemen hiç savaşmaksızın geri çekilip ve fakat kendilerinin kuzey ticaret pazarları (Suriye, Mısır ve hatta Irak) ile irtibatlarının koparılmış olması hiç şüphesiz onların iktisadi durumlarının büsbütün zayıflaması sonucunu doğurdu. ³ Mekkeliler Arap kamuoyundaki itibarlarının zedeleneceği düşüncesiyle Mekke'ye sokmamakta kararlı görünseler de⁴ ticari faaliyetlerini rahatlıkla yapabilecekleri zemine ihtiyaçları olduğundan sulh hususunda daha istekli olmuşlardır. Yoksa Medine'den yüzlerce kilometre uzakta, silahsız denebilecek durumdaki Müslümanları bir ordu ile karşılayıp ciddi kayıplar verdirmeleri hiç de zor değildi. Bu kolay zafer uzun vadede kendilerine bir yarar temin etmeyecekti.

Müslümanlar açısından ise durum daha farklı idi. Müslümanların istikrarlı bir ortama ihtiyaçları vardı. Zira Hudeybiye Antlaşması'ndan önce Medine'nin siyasî ve askerî durumunun pek parlak olduğu söylenemezdi. Güneyde genç İslâm devletinin huzur ve sükûnunu devamlı surette tehdit eden Mekke, kuzeyde ise yağmacı Gatafân ve Fezâre kabileleriyle Medine'den çıkarılan Benî Nadîr'in yerleşmesi sonucunda önemli bir Yahudi merkezi durumuna gelen Hayber bulunuyordu. Hendek Gazvesi'nde bu üç

¹ Abdü'l-Melik b. Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, Tahkik: Muhammed Ali el-Kutub, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1998, III, 290-291; Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buharî, *el-Câmiü's-sahih*, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kahire 1980, Kitabü'l-Megazi, 43. bab; Taberî, *Cami'ü'l-beyan*, XXI, 272; Suyuti, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Dürri'l-mensur fi't-tefsiri'l-me'sur*, Merkezi Hicrî'l-buhusi ve'd-dirasati'l-arabiyye, Kahire, 2003, XIII, 481; İbn Hacer el-Askalanî Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Barî*, VII, 575 Ayrıca bk. Kasım Şulul, *Son Peygamber Hz. Muhammed'in Hayatı*, Siyer Yayınları, İstanbul 2011, s. 475.

² Hendek Gazvesi M. 627 yılının Mart ayında, Hudeybiye Umresi ise M 628 yılının Haziran ayında olmuştur. Aralarında yaklaşık 16 aylık bir süre vardır.

³ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi Hayatı ve Faaliyeti*, çev. Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, İstanbul, I, 250.

⁴ Şulul, *Son Peygamber Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 475.

düşman gücünün ittifakı boşa çıkarılmış olmakla beraber tehlike henüz geçmemiştir.¹ Şartlar, bunlardan en az birinin dost edinilmesini ya da hiç olmazsa tarafsız hale getirilmesini gerektiriyordu.²

Hz. Peygamber (sa)'in de Mekkelilerle daha fazla bir gerginlik yaşamak istememesinin altında makul sebepleri vardı. İslam'a karşı ortak hareket etmek hususunda anlaşmaya varmış grupların güç birliğini bozmak Hz. Peygamber (sa)'in öncelikli hedefiydi. Mekke ahalisi ile Hayber'dekiler arasında yapılan ve İslam için çok büyük bir tehdit olan³ antlaşmaya göre "Resulullah şayet bu iki taraftan biri üzerine yürüyecek olursa, diğeri derhal (boş bırakılan) Medine'yi istila ve işgal edecekti. İşte bu sebeple Resulullah, Hayber üzerine ordusunu sevk ettiğinde Mekkelilerin tarafsız kalmalarını teminat altına almak için onlarla bir antlaşma yaptı."⁴

Kureyşi Hayber'den soyutlamak ise Hz. Peygamber (sa)'in ileriye gören politikasının önemli bir sonucuydu. Mekke'nin fethine doğru atılmış fiilî bir adım olan Hudeybiye Antlaşması sayesinde Müslümanlar daha fazla serbestlik kazandılar; tehlikeler de bir süreliğine önlenmiş oldu; dolayısıyla bu antlaşma İslâm tarihinde bir dönüm noktası teşkil eder." O güne kadar Müslümanları tanımayan, onları muhatap saymayan ve Hz. Muhammed (sa)'e atalarının dinini ortadan kaldırmak isteyen bir âsi nazarıyla bakan Kureyşli müşrikler, bu antlaşma ile Müslümanları kendileriyle denk bir taraf olarak kabul etmiş oldular.⁵

Hudeybiye'de antlaşma metni yazılırken bir takım tartışmalar çıkmış, Hz. Peygamber (sa) dirayeti ile bu tatsızlıklar gidermişti. Ancak antlaşmada öyle bir madde vardı ki, Müslümanların kahir ekseriyeti bu maddenin müminlerin aleyhine sonuçlar doğuracağını öngörüyorlardı.

¹ Hamidullah, "Hudeybiye Antlaşması", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 297.

² Hamidullah, "Hudeybiye Antlaşması", *DİA*, XVIII, 297.

³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 254.

⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 250. Ayrıca Bkz. Ramazan Hurç, "Hz. Muhammed'in Müşrikler İle Yaptığı Anlaşmalara Siyasal Bağlamda Bir Bakış" *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (2000), s. 30.

⁵ Hamidullah, "Hudeybiye Antlaşması", *DİA*, XVIII, 299; Hurç, "Hz. Muhammed'in Müşrikler İle Yaptığı Anlaşmalara Siyasal Bağlamda Bir Bakış", s. 30.

Bu maddeye göre Müslümanlardan birisi irtidat ederse Mekke'ye dönebilecekti. Müslümanlar onu müşriklerden isteyemeyecekti. Ama müşriklerden birisi İslâm'a girse Medine'ye kabul edilmeyecekti.¹ Müşrikler bu tedbirin insanların Müslüman olmalarını engelleyeceğini veya en azından yavaşlatacağını düşünüyorlardı. Başta Hz. Ömer olmak üzere bu maddeye inial düzeyinde tepki gösterenlere Hz. Muhammed şöyle açıklama yapma gereği duymuştur: "İçimizden birinin kalkıp Mekkelilere sığınması bir dinden çıkma (irtidat) hareketidir ve biz böyle hainlere muhtaç değiliz. Buna mukabil Mekkeliler arasından gelip bize katılan biri, müşriklerin gösterdiği eza, cefa ve işkenceler sebebiyle Allah katında mükâfatlandırılacaktır."²

Şartlar göz önünde bulundurulduğunda görülür ki Hudeybiye Antlaşması, bir tarafın üstünlüğünü kanıtlayan bir belge değil; iki tarafın da kendileri için yararlı gördükleri ortak bir mutabakat metnidir. Antlaşma metinlerini sadece yazıldıkları zamana ve içerdiği ifadelerle bakarak değerlendirmenin sağlıklı olmayacağı açıktır. Bu antlaşma ile Mekkeliler müşrikler istediklerini kabul ettirmiş olmanın psikolojisi ile rahatlarak, Müslümanlar ise kısa bir süre içinde Allah'ın fetih müjdesi ile tereddütlerinden sıyrılmışlardır. Kaldı ki bu antlaşma belgesi ile Mekkeliler müşrikler İslam devletini resmen tanımış, Müslümanların bölgenin önemli güçleri arasında yer aldığını kabul etmiş oluyorlardı. Cereyan eden olayların seyri, bu süreçten Müslümanların daha kârlı çıktığını göstermektedir.

2. Antlaşmanın Tartışma Konusu Olan Maddesi

Hudeybiye Antlaşması'na karşı Müslümanların ilk tepkileri olumsuz olmuştur. Bu tepkiye yol açan maddelerden biri de iadelerle ilgilidir. Söz konusu maddeye göre Mekke'den Müslüman olacak kişiler Medine'ye kabul edilmeyip Mekkelilere iade edilecektir. Böyle bir maddenin varlığı sahih hadislerde sabit olup Hudeybiye'yi takiben meydana gelen olaylardan da anlaşılmaktadır. Ancak maddenin ibaresi hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır.

¹ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III, 292.

² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 257.

Antlaşma metnine kadınların ismen mi yer aldığı, yoksa genel mana içinde mi yer aldıkları hususunda âlimlerin farklı görüşleri mevcuttur. Onlardan bir kısmı kadınların açık bir ifade olarak antlaşma metninde yer aldığını, Allah'ın maddeyi kadınlar hakkında nesh edip, erkekler hakkında yerinde bıraktığını söylerler. Diğerleri kadınların lafzen antlaşma metninde yer almadığını, antlaşmanın "Müslüman olan herkesi" içine aldığını söylerler. Buna göre lafzın umumiliği erkeklerle beraber kadınları da kapsamaktadır.¹

Kurtubî'nin (ö. 671) bu şekilde özetlediği söz konusu maddeyle ilgili rivayetlerin tasnif edilerek ele alınması konunun anlaşılmasına ve aşağıdaki soruların cevaplanmasına katkı sağlayacaktır. Kadınların antlaşma da açıkça zikredilip edilmemesi makalede tartışılan düşünceye nasıl etki eder? Müslüman olan kadınların iade edilmemesi Hz. Peygamber (sa)'in ictihadı mıdır yoksa vahiy gereğimidir? Hz. Peygamber (sa)'in diplomatik başarısı maddenin ibaresinde mi, sürecin sonucunda mı gizlidir?

Bu sorulara ilaveten şu hususlar da netlik kazanmış olacaktır. Bu sorulara verilecek cevapların hangisi kadınlar açısından pozitif ayrımcılık anlamına gelir? Hz. Peygamber (sa) kadınlar açısından pozitif ayrımcılık sayılabilecek bu duruşu Müslüman erkeklerin tamamen göz ardı edildiği manasına gelir mi?

c) Antlaşma Maddesinde Umum İfade Eden Müzekker Sığasının Kullanılması

Konuyla ilgili Buharî'nin (ö. 256) *Sahih*'inde yer alan rivayete göre antlaşma maddesi olarak Suheyl b. Amr şöyle demiştir: "Senin dininden bile olsa bizden kim sana gelirse onu mutlaka bize iade edecek ve aramızdan çekileceksin."² Bazı rivayetlerde " من اتى محمدا /

¹ Maverdî, *en-Nüket ve'l-uyun*, IX, 521; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Zadü'l-Mesir fi ilmi't-tefsir*, el-Mektebetü'l-İslami, bby, bty, VIII, 240; Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebibekr Kurtubî, *el-Câmi'ü li ahkâmi'l-Kur'an*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2006, XX, 411; Ayrıca İbn Kesir de, bu konuda farklı görüşler olduğunu söyleyip bu görüşleri özetler. Detaylar için bk. İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, Mektebetü Evladi'ş-Şeyh li't-Türas, Kahire 2000, XIII, 520.

² Buhari, *Megazi*, 35. bab.

Kim Muhammed'e gelirse..." ibaresi yer almaktadır.¹ Her iki rivayette de müzekker siğasi kullanılmıştır. Razî (ö. 606), herhangi bir rivayet zikretmeden bu sözü "Mekke'den kim size gelirse..." diye aktarmaktadır. Bu şekildeki bir ifadeye kadınların da dâhil olacağı açıktır. O halde Mekkelilerin maddeyi kadınları da kapsar şekilde yorumlayıp hicret eden kadınları Resulüllah'tan istemiş olmaları antlaşmaya aykırı değildir.

Durum böyleyse Hz. Peygamber (sa), kadınları neden iade etmedi? Bu tavır antlaşmaya aykırı davranmak anlamına gelmez mi? İbnü'l-Arabî'ye (ö. 543) göre kadınların iade edilmemesi (kadınların umundan tahsis edilmesi) vahiy gereğidir. Bir bu mucizevî müdahale ile Allah Teâlâ müşriklere "Muhammed sözünde durmadı" deme fırsatını vermemiştir.² Bu uygulamanın Hz. Peygamber (sa)'in ictihadı olduğu ve Kur'an'ın Hz. Muhammed (sa)'i teyit ettiğine dair görüşler de bulunmaktadır.³

Şafiî (ö. 204) antlaşmanın kadınları da kapsadığı düşüncesindedir. Ona göre eğer antlaşmada kadınların iadesi olmasaydı bırakıp geldikleri kocalarına mehir ödenmezdi.⁴ Şafiî bu maddenin sadece erkekler için işletmesi ve kadınları bundan hariç tutmasının Hz. Peygamber (sa)'in uygulamasına muvafık olarak devlet başkanı için caiz olduğunu, Allah'ın kadınların iadesi kısmını nesh ettiğini, artık bu kadınların hiçbir şekilde iade edilmesinin söz konusu olmayacağını belirtir.⁵

a) Antlaşma Maddesinde Erkeklerin Açıkça Zikredilmiş Olması

Bu konuda üzerinde tartışılabilir bir diğer husus ilgili maddenin sadece erkekleri kapsadığı anlamına gelebilecek bir

¹ İbn Hişam, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III, 292; Vâhidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed, *Esbabü'n-nüzûl*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut ty, 317-318; Merağî, *Tefsirü'l-Merağî*, XXVIII, 73.

² Ebûbekir Muhammed b. Abdullah, İbn Arabî, *Ahkamü'l-Kur'an*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003, IV, 229.

³ Kurtûbî, *el-Câmi'ü li ahkâmi'l-Kur'an*, XX, 410-411.

⁴ Şafiî, Muhammed b. İdris, *Tefsirü'l-imamü's-Şafi'i*, III, 1339.

⁵ Şafiî, Muhammed b. İdris, *Tefsirü'l-imamü's-Şafi'i*, III, 1339.

ifadenin antlaşmada yer alıp almadığı konusudur. Bu da antlaşmada “... لا يأتك منا رجل / Bizden sana hiçbir adam gelmesin ki. . .” ibaresinin antlaşmada bulunması ile mümkün olabilecektir. Böyle bir ifade kadınları kendiliğinden antlaşmanın dışına çıkarmış olacaktır. İster Resulüllah’ın tercihi olsun, isterse günün şartlarının bir sonucu olsun, bu durumun kadınlar açısından pozitif bir ayırım olduğu ortadadır. Fakat bu zayıf bir ihtimaldir. Zira Hamidullah’ın belirttiği gibi bu takdirde genel olarak antlaşmalarına sadık olan ve verdikleri söze sadık kalmayı önemseyen Mekkelilerin¹ muhacir kadınları Hz. Peygamber (sa)’den istemeleri anlamsız olacaktır. Kadınların iadesini reddeden ayet de malumu ilam/bilineni bildirme kabilinden havada kalacaktır. Sadece Tefsirü’l- Kur’ani’l-Azim’in tahkikli neşrinde “ رجل / erkek” kelimesi açıkça zikredilmektedir. Ancak verilen dipnotta eserin diğer nüshasında bu ibarenin “ احد / bir kimse...” şeklinde olduğu belirtilmektedir. ² Elmalılı’nın (ö. 1942) konu hakkındaki değerlendirmesi şöyledir: Antlaşma müzakeresinde erkekler üzerine söz cereyan etmiş, kadınlar hakkında bir şey konuşulmamış, antlaşmaya açık bir ifade yazılmamıştı. “ و من ” lafzının şümulü ihtimali bulunmakla beraber “ من ذكر او انثى / kadın veya erkekten biri” denilmemişti. Binaenaleyh mesele tefsire müsait ve şüpheyi daî idi. İşte bazı rivayetlere göre bu ayet bunun çözümü için nazil olmuştur. ³

b) Antlaşma Maddesinde Kadınların Açıkça Zikredilmesi

Müslümanlarla müşrikler arasında imzalanan antlaşma metninden kadınların hariç olduğuna dair bir rivayet veya antlaşmadaki ibareden kadınların kapsam dışında kaldığına dair bir yoruma rastlamadık. Aksine kadim ve çağdaş müfessirler antlaşma maddesine kadınların da dâhil olduğu hususunda hemfikirdirler.

¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 251.

² İbn Kesir, *Tefsirü’l-Kur’ani’l-Azim*, XIII, 520.

³ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 4913.

Ancak erkekler için olduğu gibi kadınlar için de ayrı bir ibare kullanıldığına dair rivayetler müfessirlerce paylaşılmamış, Dehhak'tan bu bağlamda gelen rivayet taraftar bulamamıştır. Dahhak'a dayandırılan rivayete göre Resulullah ile müşrikler arasında şöyle bir antlaşma vardı: "Eğer bizden sana, senin dininden olmayan bir kadın gelirse onu bize geri vereceksin. Eğer evli olduğu halde birisi senin dinine girerse onun kocasına, infak ettiğini iade edeceksin."¹ Maverdî (ö. 450) de bu konudaki ihtilafları zikrederken kaynak belirtmeksizin antlaşma metninde Müslüman kadınların da Medine'ye kabul edilmeyip iade edileceğine dair antlaşmada sarih bir hüküm bulunduğunu görüşüne de yer verir. Hz. Resulullah (sa) bu konuda ictihad etmiş, Allah Teâla bu hükmü nesh ederek onun hatada devam etmesine müsaade etmemiştir.²

İster açıkça zikredilmiş olsunlar, ister umumi ifadenin kapsamında değerlendirilsinler, Hz. Peygamber (sa), Medine'ye hicret eden Müslüman kadınları müşrik olan velilerine iade etmemiştir. Fakat bu tavır kabaca bir reddediş değildir. Kur'an-ı Kerim bundan sonra devlet başkanı olarak Hz. Peygamber (sa)'in hicret eden kadınlara nasıl davranacağına ilişkin hükümler de vazetmiştir.

Kaynaklara bakıldığında muhacir kadınların iade edilmemesinin müşrikler cephesine antlaşmanın bozulması şeklinde yorumlanmadığı görülür. Bu itibarla kadınların umum ifade eden müzekker sığıması kapsamında mütalaa edildiği anlaşılmaktadır. Müşrikler her şeye rağmen kadınların iadesini istemişler, fakat Hz. Peygamber (sa)'in bu talebi reddetmesine infial derecesinde bir tepki de göstermemişlerdir.

3. Antlaşma Sonrasında Gelişen Olaylar

İnsanların Müslüman olmasını engellenmek üzere antlaşmaya konulan söz konu madde Müslüman olmak isteyenleri durdurmaya yetmemiştir. Müslümanlar fırsatını buldukça daha rahat ibadet yapabilecekleri Medine'ye hicret etmekten geri durmamışlardır. Sadece erkekler değil, kadınlar da bu süreçte rol almış, hareketleri,

¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIX, 306.

² Maverdî, *en-Nüket ve'l-uyun*, IX, 521.

her iki tarafta da yankı uyandırmış, Kur'an- Kerim'de kendileri ile ilgili ayetlerin inmesine zemin hazırlamışlardır. Konunun daha iyi anlaşılması için antlaşma sonrasında Medine'ye hicret eden erkeklerin durumuna kısaca değinecek, sonra tekrar kadınların hicreti üzerinde duracağız.

3.1. Hudeybiye Antlaşması sonrası hicret eden erkeklerin durumu

Bazı Müslümanlar, Hicretten önce veya bir süre sonra iman etmiş, ancak çeşitli sebeplerden dolayı Medine'ye hicret edememişlerdi. Bunlardan birisi de Hicretten çok önce Müslüman olduğu halde ailesi tarafından hapsedildiği için hicret edemeyen Ebû Cendel'dir.

Hz. Peygamber (sa)'in Hudeybiye'de olduğunu işiten Ebû Cendel, bağlı bulunduğu zincirlerle birlikte Hudeybiye'ye geldi. Kaynakların verdiği bilgilere göre antlaşma maddeleri belirlenmiş, fakat henüz tamamlanmamıştı. Antlaşmada müşrikleri temsil eden Süheyl b. Amr, kendi oğlunun bu halde geldiğini görünce onu dövdü, yakasından tutup yere fırlattı. "Ey Muhammed, bu sana gelmeden önce yeterince konuştuk" diyerek Ebû Cendel'i Müslümanlara vermeyeceğini belirtti. Hz. Peygamber (sa) onu doğruladı.¹ Ebû Cendel "Ey Müslümanlar, ben Müslüman olarak geldiğim halde beni müşriklere geri mi vereceksiniz? Bana neler yapıldığını görmüyor musunuz? Onlar beni çok kötü işkencelere tabi tuttular.² Beni dinimden döndürmeye çalışan bir kavme geri mi veriyorsunuz?" diye bağırdı.³

Ebû Cendel'in bu serzenişleri üzerine Hz. Peygamber (sa) onun kendisine verilmesini istediye de babası bu teklifi reddetti. "Bu senin antlaşmayı bozman olur." dedi. Hz. Peygamber (sa) antlaşmanın henüz tamamlanmadığını söylese de Süheyl b. Amr buna yanaşmadı ve antlaşmadan sonra Ebû Cendel'i alıp gitti.⁴ Ebû

¹ Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *İbnü'l-Esir, Üsdü'l-gabe fi ma'rifeti's-sahabe*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1996, VI, 54.

² İbnü'l Hacer, Şihabü'd-Din Ebû'l-Fadl, *el-İsabe fi temyizi's-sahabe*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut ty, VII, 33.

³ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gabe*, VI, 54.

⁴ İbnü'l Hacer, *el-İsabe*, VII, 33.

Cendel oradan ayrılmadan önce Hz. Peygamber (sa) “Ey Ebû Cendel, sabret! Allah sana ve seninle beraber güçsüz durumda olanlara bir çıkış yolu bulacaktır. Biz bu toplulukla antlaşma yaptık. Sözümüzden caymayız.” dedi.¹

Müşriklerin Antlaşma metnine Müslüman olanların iadesine ilişkin bir madde koymalarının arka planına baktığımızda kaygılarında haklı olduklarını görürüz. Mekke’de Müslüman olduğu halde Medine’ye hicret edemeyenler bulunduğu gibi Müslüman olması muhtemel insanlar da vardı. Hz. Peygamber (sa)’in Hudeybiye’ye kadar gelmesi özellikle birinci gruptaki insanları Müslümanlara katılma hususunda cesaretlendirmiş olmalıdır. Bunu fark eden müşrikler Medine’ye gidişleri engellemek için antlaşmaya bir madde koyarak tedbir almayı planladılar. Böyle bir maddenin antlaşmaya girmesin de Süheyl b. Amr’ın da etkisi vardır. Böyle bir madde ile Medine’ye kaçmak için fırsat kollayan kendi oğlu Ebû Cendel’i Mekke’de tutmaya çalışmış olması muhtemeldir. Hudeybiye’e gelen Ebû Cendel değil de başka birisi olsaydı Süheyl b. Amr’ın davranışı farklı olabilirdi. Amr b. Süheyl antlaşmayı imzalayan taraflardan birisi olarak tavizsiz bir tutum sergilemeyi tercih etmiştir. Ancak bu tedbirleri yeterli olmamış Hz. Peygamber (sa) Hudeybiye’den ayrıldıktan hemen sonra ihtida ve hicret hareketleri hız kazanmıştır.

Müslüman olup Medine’ye hicret edenlerden birisi de Ebû Basir’dir. Hudeybiye Antlaşması gereğince onu geri getirmek üzere Mekkeliler Medine’ye iki muhafız gönderdiler. Bu iki kişi Ebû Basir’in kendilerine iade edilmesini istediler. Hz. Peygamber (sa) Ebû Basir’i çağırarak “Ey Ebû Basir! Senin de bildiğin gibi bu kavim bizimle bir antlaşma yaptı. Biz sözümüzü çiğnemeyiz. Kavmine katıl!” dedi. Ebû Basir kâfirlerin kendisini dinden döndürmeye çalışacaklarını söyleyip Medine’de kalmak istediye de bu talebi kabul edilmedi. Hz. Peygamber (sa) ona sabretmesini, Allah’ın kendisine çıkar bir yol göstereceğini söyleyip onu gelenlerle gönderdi.² Mekke’ye dönerlerken Medine’ye yaklaşık 10 km. uzaklıkta olan Zülhuleyfe’de yemek molası verdikleri bir sırada Ebû Basir iki muhafızlardan

¹ İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-gabe*, VI, 54.

² İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-gabe*, VI, 33.

kurtularak tekrar Medine'ye geldi. Fakat Hz. Peygamber (sa)'in kendisi hakkında verdiği kararın hala geçerli olduğunu anlayınca Kızıldeniz sahilindeki Sîfûlbahr'e kaçtı.¹

Müslüman olanların antlaşma gereği Medine'ye kabul edilmemeleri caydırıcı olmaya yetmedi. Bundan sonra Mekke'den müslüman olanlar, Medine'ye kabul edilmeyeceklerini bildikleri için doğrudan Ebû Basîr'in yanına kaçtılar. Sayıları yetmiş bulunca, yaptıkları çete savaşlarıyla Kureyşliler'e ait ticaret kervanlarını soymaya ve kervancıları öldürmeye başladılar. Mekke'liler hiç beklemedikleri bu gelişmenin kendilerine zarar verdiğini görünce durumu düzeltmek üzere, antlaşmanın ilgili şartından vazgeçtiklerini söylemek üzere Hz. Peygamber (sa)'e bir heyet gönderdiler. Böylece kurdukları tuzağa kendileri düşmüş oldular. Müslümanların aleyhine olacağını düşündükleri antlaşmanın mezkûr maddesi kendilerinin aleyhine dönmüş oldu. Medine'ye gidişi önündeki engel kalksa da çok hasta olan Ebû Basir bulunduğu yerde vefat edip bu arzusunu gerçekleştiremedi. Medine'ye hicret ise, Ebû Basir'in cenaze namazını kıldıran Ebû Cendel'e nasip oldu.²

3.2. Hudeybiye Antlaşması Sonrası Hicret Eden Kadınların Durumu

Hudeybiye antlaşmasından sonra erkekler gibi Müslüman kadınlar da hicret etmişlerdir. Bu kadınların Hz. Peygamber (sa)'e ulaşabilmek için fırsat kolladıkları, O'nun Hudeybiye gibi çok yakın

¹ İbn Hişâm, *es-Sîretün-nebeviyye*, III, 297-298; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gabe*, VI, 33. Sîfûlbahr, Medine'nin batısında Kızıldeniz sahilinde bir yerin adıdır. Benî Cüheyne kabilesinin arazisi olup, Kureyş kabilesinin ticaret kervanlarının güzergâhında bulunuyordu. Hicretten sonra Resûl-i Ekrem, Medine'ye sığınan müslümanları tehdit eden Mekke müşriklerinin ticaret kervanlarını sıkıştırmaya, 1. yılın Ramazan ayında (Mart 623) ilk defa buradaki İs mevkiine Hamza b. Abdülmuttalib kumandasında gönderdiği seriyye ile başladı. Hudeybiye Antlaşması'nın müslüman olup Medine'ye sığınanların Mekke'ye iade edilmesini öngören maddesi gereğince Mekke'de müşrik zulmünden kaçan Ebû Basîr, Sîfûlbahr'de mevzilenerak Kureyş kervanları için bir tehdit unsuru olmuştu (Elşad Mahmudov, "Sîfûlbahr Seriyyesi", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 156).

² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gabe*, VI, 33.

bir mevkide olduğunu öğrenince bu fırsatı kaçırmak istemedikleri anlaşılmaktadır. Daha sonra görüleceği üzere Mekke'deki kadınlar arasında Müslüman olsun olmasın Medine'ye sığınma bir kurtuluş yolu olarak görülmektedir. Ayette kadınlardan istenen yemin metninde de geliş amacını sorgulayan ifadeler bulunması bazı kadınların Müslüman olmadan Medine'ye gelmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Kadınlar hakkında takip edilecek yol bizzat Kur'an tarafından çizildiği için kaynaklarda kadınlara ilişkin bilgiler daha fazla yer almaktadır. Hicret eden kadınların kimlikleri, ilk önce kimin hicret ettiği, evli olup olmadıkları, hicret eden kadınların Medine'de hangi Müslümanla evlendirildiği ve ne üzerine yemin ettiklerine ilişkin kaynaklarda bir takım ihtilaflarla beraber oldukça fazla malumat bulunmaktadır.

Gerek Hudeybiye'ye gerekse daha sonra Medine'ye hicret eden kadınlardan tespit edebildiklerimizin isimleri şöyledir:

1. Ümmü Kesum (Gülsüm) bt. Ebi Muayt¹
2. Sübey'a bt. Hars el - Eslemî²
3. Ümeyme bt. Bişr³
4. Saide - Eski kocası Sayfi b. Rahib⁴
5. Erva bt. Kureyz:⁵
6. Erva bt. Rebi'a el Haris b. Abdulmuttalib¹

¹ İbn S'ad, Muhammed, *Tabakatü'l-kübra*, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 2001, X, 219; İbn Habib, Ebû Ca'fer Muhammed, *Kitabü'l-Muhabber*, el-Mektebü't-Ticariyye li'-Tibaati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', Beyrut, bty, 377; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gabe*, VII, 376; İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, XIII, 520; İbn Hacer, *el-İsabe*, VIII, 274; Meraği, *Tefsirü'l-Meraği*, XXVIII, 73; Kurtûbî, *el-Câmi'ü li ahkâmi'l-Kur'an*, XX, 411. Kaynaklarda Ümmü Kelsum olarak geçen ismi, Türkçede yaygın olan kullanım biçimi ile Ümmü Gülsüm olarak kullanmayı tercih ettik.

² Vahidî, *Esbabü'n-nüzul*, s. 318; İbn Arabî, *Ahkamül-Kur'an*, IV, 229; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIX, 306; Kurtûbî, *el-Câmi'ü li ahkâmi'l-Kur'an*, XX, 410 Meraği, *Tefsirü'l-Meraği*. XXVIII, 73.

³ Kurtubî, *el-Câmi'ü li ahkâmi'l-Kur'an*, XX, 411.

⁴ Kurtubî, *el-Câmi'ü li ahkâmi'l-Kur'an*, XX, 411.

⁵ İbn Habib, *Kitabü'l-Muhabber*, s. 408.

Kaynaklarda ilk hicret eden kadın olarak farklı isimler zikredilmektedir. Kaynaklarda ayetin sebab-i nüzulü olarak çoğunlukla Ümmü Gülsüm bt. Ebi Muayt ve Sübey'a bt. Hars el-Eslemî'nin adı geçtiğinden² bu iki Muhacir kadın hakkında kısa açıklamalarda bulunacağız.

3.2.1. Sübey'a bt. Hars el-Eslemî'nin hicreti

Vâhidî'nin (ö. 468) de aralarında bulunduğu bazı müfessirler, Ebû Hatim ve Mukatil'den nakille hicret eden ilk kişinin Sübey'a bt. Hars el-Eslemî olduğuna dair rivayetlere öncelik verirler. Buna göre, Hudeybiye'de antlaşma henüz tamamlanmışken Sübey'a Hudeybiye'ye geldi. Peşinden de kocası Müsafir b. Mahzûmî (veya Safiy b. Rahib) gelip Hz. Peygamber (sa)'e antlaşmadaki maddeyi hatırlattı ve "Ya Muhammed, mürekkebi bile henüz kurumamış bulunan antlaşmaya göre bizden sana kim gelirse gelsin onu bize iade edeceğin şartını kabul ettin. Lütfen karımı bana iade et" dedi. Bunun üzerine imtihan ayeti nazil oldu.³

3.2.2. Ümmü Gülsüm bt. Ebû Muayt'ın Hicreti

Kaynaklarda Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra hicret eden ilk kadın olarak daha çok Ümmü Gülsüm'ün ismi önce çıkmaktadır. Maverdî gibi Kurtubî de âlimlerin çoğunun bu görüşte olduklarını söyler.⁴ Ümmü Gülsüm hicretten önce Müslüman olup Hz. Peygamber (sa)'e biat eden ancak Hz. Peygamber (sa)'in Medine'ye gidişinden sonra da hicret edenlerdendir.⁵

Ümmü Gülsüm'ün diğer kadınlardan farkı, anne ve babasının evinden Müslüman olarak çıkıp hicret eden ilk genç kız olmasıdır.

¹ Kurtûbî *el-Câmi'ü li ahkâmi'l-Kur'an*, XX, 417.

² İbnü'l-Cevzî, *Zadü'l-mesir*, VIII, 239. Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 4913

³ Vahidi, s. 318; İbn Hacer el-Askalani, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed, *el-İsabe fi temyizi's-sahabe*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut ty, VIII, 104.

⁴ Maverdî, *en-Nüket ve'l-uyun*, IX, 521; Kurtûbî, *el-Câmi'ü li ahkâmi'l-Kur'an*, XX, 411.

⁵ İbn Sad, *Tabakat*, X, 219; İbn Habib, *Kitabü'l-Muhabber*, 377.

Huzâ'a kabilesinden bir erkeğin desteği ile¹ Medine'ye kadar yürüyerek hicret etmiştir. ² Medine'ye ulaştıktan bir gün sonra kardeşleri Velid ve Umare Medine'ye gelip Hz. Peygamber (sa)'den Ümmü Gülsüm'ün kendilerine geri verilmesini istediler.³ Ümmü Gülsüm: "Ey Allah'ın Resûlü! senin de bildiğin gibi kadınların durumu zayıftır. Beni kâfirlere iade edersen dinim hususunda beni fitneye sokacaklarından korkuyorum. Bende dayanma gücü yoktur." diyerek içinde bulunduğu durumu arz etti. Bunun üzerine Allah Teâla Hudeybiye Antlaşması'ndaki maddeyi kadınlar hakkındaki iptal etti.⁴ Hz. Peygamber (sa) Ümmü Gülsüm'ü ve ondan sonrakileri ayet gereğince imtihan etti; kardeşleri Velid ve Umare'ye "Bildiğiniz gibi Allah, kadınlar hakkında bu maddeyi bozdu." dedi. Kardeşleri geri döndüler.⁵ Hz. Peygamber (sa) Ümmü Gülsüm'ü Zeyd b. Harise ile evlendirdi.⁶

Bu durum antlaşmaya uymamak anlamına gelebilir mi? Allah'ın Tevbe Suresindeki "Ancak Allah'a ortak koşanlardan, kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz, sonra da antlaşmalarında size karşı hiçbir eksiklik yapmamış ve sizin aleyhinize hiç kimseye yardım etmemiş olanlar, bu hükmün dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayın. Şüphesiz Allah, kendine karşı gelmekten sakınanları sever."⁷ ayetine aykırı bir davranış söz konusu mudur? Öncelikle belirtmek gerekir ki, antlaşmaya uyma emrini veren de, muhacir kadınların iade edilmemesini isteyen de mutlak hüküm sahibi olan Allah Teâlâ'dır. Allah Teâlâ antlaşmayı bozmamış, antlaşmada muallâkta olan bir hususu müslüman muhacir kadınlar lehinde açıklığa kavuşturmuştur. Antlaşma maddesini doğru yorumlamanın en önemli dayanaklarından birisinin Hz. Peygamber

¹ İbn Sad, *Tabakat*, X, 219; İbn Hacer el-Askalanî, *el-İsabe*, III, 170; İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, XIII, 520.

² İbn Hacer, *el-İsabe*, VIII, 274.

³ İbn Sa'd, *Tabakat*, X, 219; İbn Hacer el-Askalanî, *el-İsabe*, III, 170; İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, XIII, 520; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gabe*, VII, 376.

⁴ İbn Sa'd, *Tabakat*, X, 219; İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, XIII, 520; İbn Hacer, *Üsdü'l-gabe*, VIII, 274.

⁵ İbn Sa'd, *Tabakat*, X, 219; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gabe*, VII, 377; Kurtûbî, *el-Câmi'ü li ahkâmi'l-Kur'an*, XX, 411.

⁶ İbn Sa'd, *Tabakat*, X, 219; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gabe*, VII, 377.

⁷ Tevbe, 9/4.

(sa)'in uygulaması olduğunu dikkate almak gerekir. Kaldı ki Süheyl b. Amr, Ebu Cendel'in iade edilmemesini antlaşmanın feshi için gerekçe sayacağını söylerken muhacir kadınların iade edilmemesine bir itiraz gelmemiş, yukarıda da belirtildiği gibi müşrikler bunu antlaşmanın feshine yormamışlardır.

3.3. Muhacir Kadınların İmtihana Tabi Tutulmaları

Görüldüğü üzere Hudeybiye'den sonra Medine'ye hicret eden erkekler ve kadınlar hakkında Hz. Peygamber (sa) farklı davranmıştır. Bu farklı muamelenin sebepleri hususunda müfessirler şu iki noktada hemfikirdirler.

1. Nazil olan ayetle birlikte Müslüman olan kadınların nikâhlarının müşriklere haram olması.¹ Bu husus ayetle sabittir.

2. Kadınların kalben erkeklerden daha yumuşak olmaları ve değişmeye daha çabuk meyledebilmeleri.²

İster Kur'an Hz. Peygamber (sa)'in ictihadını teyit etmiş olsun, isterse tahsis etmiş olsun, muhacir kadınların müşriklere iade edilmemesi hususu Kur'an'daki hükümlerle sarahate kavuşmuştur. Kur'an sadece kadınların iade edilmemesini değil; bundan sonra sürecin nasıl yönetileceğine ilişkin de hükmünü belirtmiştir:

“Ey iman edenler! Mümin kadınlar muhacir olarak size geldiklerinde, onları imtihan edin. Allah, onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri göndermeyin. Çünkü müslüman hanımlar kâfirlere helâl değildir. Kâfirler de müslüman hanımlara helâl olmazlar. Mehir olarak harcadıklarını onlara (kocalarına geri) verin. Mehirlerini verdiğiniz takdirde, bu kadınlarla evlenmenizde size bir günah yoktur. Müşrik karılarınızın nikâhlarına tutunmayın. (Zira bu nikâhlar ortadan kalkmıştır.) Onlara harcadığınız mehri, (evlendikleri kâfir kocalarından) isteyin. Kâfirler de (İslâm'ı kabul

¹ Maverdi, *en-Nüket ve'l-uyun*, IX, 521; İbn Arabi, Ebûbekir Muhammed, *Ahkamü'l-Kur'an*, IV, 230; İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-Mesir*, VIII, 240; Kurtûbî, *el-Câmi'ü li ahkâmî'l-Kur'an*, XX, 411.

² Maverdi, *en-Nüket ve'l-uyun*, IX, 521; İbn Arabi, Ebûbekir Muhammed, *Ahkamü'l-Kur'an*, IV, 230; İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-mesir*, VIII, 240; Kurtûbî, *el-Câmi'ü li ahkâmî'l-Kur'an*, XX, 411.

*eden ve sizinle evlenen eski hanımlarına) harcamış oldukları mehri (sizden) istesinler. Bu, Allah'ın hükmüdür. O, aranızda hüküm veriyor. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. Eğer eşlerinizden biri kâfirlere kaçar ve siz de onlarla çarpışıp ganimet alırsanız, eşleri gidenlere sarf ettikleri (mehir) kadarını verin ve inandığınız Allah'a karşı gelmekten sakının.*¹ Bu ayetlerle birlikte hicret edip Medine'ye gelen Müslüman kadınlar hakkındaki kararlar netlik kazandı. Bu ayetlerle beraber Müslümanlara terettüb eden şu görevler ortaya çıkmış bulunmaktadır:

1. Muhacir kadınları ilk andan itibaren mümin olarak kabul edip sonraki uygulamaları buna göre belirlemek
2. Kalplerde olanı ancak Allah'ın bileceğini göz ardı etmeden muhacir kadınları, haklarında bir kanaat oluşacak şekilde imtihan etmek.
3. Mümin oldukları kanaati hâsıl olduğunda onları kâfirlere iade etmemek.
4. Müslüman kadın ve erkeklerin gayr-ı Müslim eşlerinden ayrılmaları
5. Muhacir kadınların mehrini eski kâfir kocalarına iade etmek ve Müslüman erkeklerden boşanıp Mekke'ye giden müşrik kadınların mehirlerinin de eski Müslüman kocalarına geri verilmesini istemek.
6. Müslüman kadınların sosyal hayatta yerlerini almaları için – onları evlendirmek gibi- tedbirleri almak.
7. Müslüman kadın ve erkeklerin ekonomik olarak mağduriyetini önlemek için de tedbirler almak üzere Muhacir kadınların ödemeleri gereken mehri onlar adına ödemek; Müslüman erkeklerin müşriklerden alamadığı mehirleri ganimet mallarından tazmin etmek.

Süreçteki bütün uygulamalar imtihandan geçmeye bağlandığından bu kısımda imtihanın ilkeleri, imtihanın mahiyeti ve son olarak mehir meselesi üzerinde duracağız.

¹ Mümtehine, 60/10-11.

3.3.1. İmtihanın İlkeleri

Her şeyden önce üzerinde durulması gereken şey hicret eden bu kadınların daha işin başında Allah tarafından mümin olarak isimlendirilmiş olmalarıdır. Ayette hicret eden kadınlara “Müminat” tabirinin kullanılması, imanın gereği olan kelime-i şehadeti açıktan söylemiş olmaları, ona aykırı bir davranış göstermemiş olmaları veya imanlarını ispat edebilme pozisyonunda olmaları itibarıyla zahiridir. Aksi halde onların imtihana tabi tutulmalarının bir anlamı olmayacaktır. Kur’an’da istenen, müminlerin onlar hakkındaki düşüncelerinin netleşmesi, onların kalplerinin de dillerine uygun olduğu hususunda zann-ı galibe sahip olacak kadar gelen kadınların imtihan edilmeleridir.¹

Ayetteki “Allah onların imanlarını daha iyi bilir...” ifadesi de süreci kadınlar açısından kolaylaştırma anlamını içermektedir. Daha başlangıçta onları mümin diye isimlendiren Allah Teâla uygulama hakkında Müslümanlara bir örnek uygulama sunmaktadır. Allah’ın her şeyi daha iyi bildiği bir hakikatken ayette özellikle zikredilmesinde şöyle bir yarar bulunmaktadır. Bu kadınların gerçekten iman edip etmediklerini kalpleri tatmin edecek şekilde ortaya koymaya bir yol yoktur. Bunu ancak Allah bilebilir.² Bu demektir ki “ben Müslüman oldum.” diyen hiçbir kadın asla geri çevrilmeyecektir. İlk hicret eden kim ve sayıları kaç olursa olsun Allah Teâlâ’nın antlaşmayı kadınlar hakkında feshetmesiyle beraber müşriklerle sulh içinde bulunsalar dahi hiçbir Müslüman kadının onlara iade edilmediği bir gerçektir.³ Müminler ise imanın hükmünü zayi etmemek üzere hicret edip gelenleri imtihan etmekle yükümlü tutulmuşlardır.⁴

Mevdudî hadiseyi günümüze bakan yönüyle ele almakta ve şu sonuca varmaktadır. Bu uygulamadan çıkan sonuca göre, mahkemede hâkimin gerçek bilgi sahibi olması şart değildir. Şahitlerden alınan bilgi yeterlidir. Bir diğer kural, yemin eden bir

¹ Râzî, *Mefâtilu'l-gayb*, XXIX, 306; Meraği, *Tefsirü'l-Meraği*. XXVIII, 72; Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 4909.

² Râzî, *Mefâtilu'l-gayb*, XXIX, 307.

³ Şafî, Muhammed b. İdris, *Tefsirü'l-İmamü's-Şafî'i*, III, 1339.

⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 4910.

kimseye yalancı olduğuna dair bir başka delil bulunmadıkça güvenilmesidir. Üçüncü bir kural ise bir kimsenin inancı hakkında kendi söylediklerinin esas olmasıdır. İnancın söylendiği gibi olup olmadığını kurcalamak ise açık bir delil onun imanını yalanlamadıkça doğru değildir. Dördüncü kural başka bir kimsenin bilmesine imkân olmayan bir durumda şahitlikte bulunan kimselerin açıklamaları kabul edilmelidir.¹

3.3.2. İmtihanın Mahiyeti

Mekke'den Medine'ye hicret eden kadınların müşriklere iadesini reddeden Kur'an-ı Kerim aynı zamanda onların imtihan edilmesini de emretmiştir. Bu imtihanın niçin, nasıl, kim tarafından ve ne hangi hikmetlere binaen gerçekleştirildiğine dair tefsirlerde kısmen tekrarlanan malumat oldukça fazladır. İmtihanın mahiyetine gelince:

Sülasi kökü محن olan fiilin iftia'l veznindeki mastarı " imtihan" sınamak anlamına gelmektedir. İbtıla ile müteradif olan imtihan lügatte araştırma, inceleme anlamındadır. Aynı zamanda iş hakkında mükemmel derecede malumat edinmek, bir işin künhüne ve hakikatine varmak anlamındaki hibre ile eş anlamlıdır. ² Bu ayetteki, "İmtihan" dan maksat, hicret eden kadınların imanları hakkında zann-ı galiple bir kanaat sahibi olacak düzeyde bir araştırma yapmaktır.

İbn Kesir (ö. 774) " فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ " ibaresinin imana yakinî derecede muttali olunabileceğine delalet ettiğini söyler.³ Âlûsî'ye (ö. 1857) göre de zannın ölçüsü imtihandan sonra ilim

¹ Mevdudi, *Tefhimü'l-Kur'an*, VI, 248.

² Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb İsfahani, *Mu'cemu müfredati elfazi'l-Kur'ân*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, " محن " maddesi, 518; s. Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, Daru Sadır, Beyrut, ty, " محن " maddesi, XIII, 411; Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Şifa Yayınları, İstanbul, 2012, " محن " maddesi, s. 584.

³ İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, XIII, 521.

derecesinde güçlü olmasıdır.¹ Ancak, müfessirlerin çoğuna göre, Allah'tan başka hiç kimse kalplere muttali olamayacağından gerçek manada imanın tetkiki mümkün değildir. Bu ayetteki imtihandan maksat zannı galiple imanlarının tetkikidir.² Râzî'ye göre bu tetkik, yemin ettirerek sınamaktır. Bunun da gayesi de zann-ı galiple imanları hakkında bilgi sahibi olmaktır.³

İmtihanın ne şekilde yapıldığına dair tefsirlerde yer alan rivayetler, bunun yeminle beraber sözlü bir beyandan ibaret olduğu noktasında birleşmektedir. Râzî'nin zikrettiği dört maddelik yemin metninin giriş sözü, kelime-i tevhidi de içermektedir. Buna göre kadınlar sadece "Allah'a yemin" ederim ki..." diye değil; "kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki..." diye söze başlıyorlardı.⁴ Bu rivayetlerde yer alan ifadeler sıralandığında yemin sırasında söylenmesi gerekenlerle ilgili şöyle bir liste oluşmaktadır:

- 1-Müslümanlar bir erkeğe karşı duyduğu ilgiden dolayı gelmiş olmamak⁵
- 2- Kocasına kızarak gelmiş olmamak⁶
- 3- Bir yeri başka bir yere tercih ederek gelmemiş olmak⁷
- 4- İşlediği bir suçtan kurtulmak için gelmiş olmamak⁸
- 5- Dünyevi bir beklenti için gelmemiş olmak⁹

¹ Şihabüddin es-Seyyid Mahmud Şakir, Alusî, *Ruhü'l-maa'nî tefsirü Kur'an'il-Azim ve's-seb'a'l-mesani*, İhyaü Türası'l-'arabi, Beyrut, bty. XXVIII, 76.

² Muhammed Ali Sabuni, *Revai'ü'l-beyan tefsirü ayati'l-ahkâm mine'l-Kur'an*, Müessestü Menahili'l-İrfan, byy, 1980, II, 550.

³ Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, XXIX, 306.

⁴ Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, XXIX, 306.

⁵ Taberî, *Cami'ü'l-beyan*, XXII, 577; Kurtubî, *el-Câmi'ü li ahkâmi'l-Kur'an*, XX, 412.

⁶ Taberî, *Cami'ü'l-beyan*, XXII, 575; İbn Arabi, Ebûbekir Muhammed, *Ahkamü'l-Kur'an*, IV, 229; Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, XXIX, 306, İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, XIII, 520; Merağî, *Tefsirü'l-Merağî*. XXVIII, 72; İbn Arabi, Ebûbekir Muhammed, *Ahkamü'l-Kur'an*, IV, 229.

⁷ Taberî, *Cami'ü'l-beyan*, XXII, 575; Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, XXIX, 306, Kurtubî, *el-Câmi'ü li ahkâmi'l-Kur'an*, XX, 412; İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, XIII, 520; Merağî, *Tefsirü'l-Merağî*. XXVIII, 72; Kurtubî, *el-Câmi'ü li ahkâmi'l-Kur'an*, XX, 412.

⁸ Taberî, *Cami'ü'l-beyan*, XXII, 575, İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, XIII, 520; Kurtubî, *el-Câmi'ü li ahkâmi'l-Kur'an*, XX, 412.

⁹ Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, XXIX, 306, Merağî, *Tefsirü'l-Merağî*. XXVIII, 72.

- 6- İslam dinini tercih ederek gelmiş olmak¹
- 7- Sadece Allah ve Resulüne olan muhabbetinden dolayı gelmiş olmak²
- 8- Allah'tan başka ilah olmadığına Muhammed'in onun kulu ve resulü olduğuna şahadet etmek³ Bu sözleri tekrarlayarak ikrar ettiklerinde serbest kalırlardı.⁴

İmtihan içeriğinin Mümtehine Suresi 12. ayetinde⁵ yer alan emirlerden oluştuğunu belirten görüşler de bulunmaktadır. Bu ayette kabul edilen hükümleri kabul eden kadın imtihandan başarı ile geçmiş oluyordu. ⁶ Bazı tefsirlerde yer alan bu görüş isabetli görünmemektedir. Zira bu ayette geçen ifadeler sadece hicret edip gelen kadınların değil; bütün kadınların kabul etmesi gereken emirlerdir. Zira imtihanda sınama, bu ayette ise biat ve itaat söz konusudur. Genel anlamda imtihandaki esas gaye, bilinmeyen bir şeyin ortaya çıkmasıdır.

Kaldı ki bazı müfessirler bu muhacir kadınların imtihan edilmeleri emrinin, gereklilik ve şart anlamına geldiği gibi mendub anlamına gelebileceği de söylenmiştir. Vahidî bu imtihanın kesin bir emir değil müstehab olduğunu söyler.⁷ Kurtubî, daha ileri bir adım atarak muhacir kadınların imtihan edilmeden önce de Müslüman oldukları anlaşılması halinde de onların kâfirlere iade edilmeyeceğini belirten bir görüşe yer verir. ⁸ Mesela Ümmü

¹ İbn Arabî, Ebûbekir Muhammed, *Ahkâmü'l-Kur'an*, IV, 229.

² Taberî, *Cami'ü'l-beyan*, XXII, 575, Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIX, 306, Kurtubî, *el-Câmi'ü li ahkâmî'l-Kur'an*, XX, 412; İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, XIII, 520; Merağî, *Tefsirü'l-Merağî*. XXVIII, 72.

³ Taberî, *Cami'ü'l-beyan*, XXII, 577; İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, XIII, 521. Kurtubî, *el-Câmi'ü li ahkâmî'l-Kur'an*, XX, 412.

⁴ Taberî, *Cami'ü'l-beyan*, XXII, 576.

⁵ "Ey Peygamber (sa)! Mümin kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, 5 hiçbir iyi işte sana karşı gelmemek konusunda sana biat etmek üzere geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan başıslama dile. Şüphesiz Allah, çok başıslayandır, çok merhamet edendir."

⁶ İbnü'l-Cevzî, *Zadü'l-mesir*, VIII, 241; Kurtubî, *el-Câmi'ü li ahkâmî'l-Kur'an*, XX, 412.

⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIX, 307.

⁸ Kurtubî, *el-Câmi'ü li ahkâmî'l-Kur'an*, XX, 414.

Gülsüm'ün Müslümanların Medine'ye hicretinden önce Müslüman olduğu bilinmektedir. Çok önceden Müslüman olan ve Medine'ye hicret eden birisinin imtihan edilmeden de Medine'ye kabulü pek alamümkündür.

Kadınların imtihana tabi tutulmaları biraz da siyasi mülahazalardan kaynaklanmaktadır. İmtihan Medine'nin, toplumdaki kaçan suçlu, kabahatli insanların sığındıkları bir yere dönüşmesinin önüne geçmek, gereksiz bir krize neden olmamak için alınan bir tedbirdir. Tefsirlerdeki rivayetlerden anlaşıldığına göre Medine diğer bölgelerdeki kadınlar açısından sığınabileceği bir yer olarak görülmektedir. Müslüman olmasalar bile kadınlar, kocaları ile bir problem yaşadıklarında onları kızdırmak için "Ben Muhammed'e hicret edeceğim" derlerdi.¹

Elmalılı, Müslümanların antlaşmalı olma veya savaş hali gibi bir ilişki içinde olmadıkları toplumlardan ayrılıp Müslümanlara katılanların sınanması hususunda genel kaidelere göre bir zorunluluk söz konusu olmadığını belirtir.² Yine ona göre Nisa suresinde geçen "Ey iman edenler! Allah yolunda sefere çıktığınız zaman, gerekli araştırmayı yapın. Size selâm veren kimseye, dünya hayatının geçici menfaatine (ganimete) göz dikerek, "Sen mü'min değilsin" demeyin. Allah katında pek çok ganimetler vardır. Daha önce siz de öyle idiniz de Allah size lütufta bulundu (müşlüman oldunuz). Onun için iyice araştırın. Çünkü Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."³ ayeti gereği Müslümanlara selam veren ve Müslüman olduğunu ifade eden kişiye kâfir muamelesi yapılamaz. Ancak dar-ı harb'den gelenlerin sadece "müminim" demeleri ile hiçbir incelemeye tabi tutulmaksızın Müslümanlara tanınan bütün haklardan yararlandırılması ihtiyatsızlık olduğu gibi bundan Müslümanların zarar görmesi düşünülebilir. Bu kişilerin casusluk gayesiyle veya başka bir ahlaksızlıktan dolayı gelmiş olmaları muhtemeldir. Bu yüzden o kişilerin sadece iman ve iyi niyetle gelmiş olduklarının bir dereceye kadar bilinmesi için denemeleri gerekmektedir.⁴ Zuheylî de

¹ Taberî, *Cami'ü'l-beyan*, XXII, 577; Kurtûbî, *el-Câmi'ü li ahkâmî'l-Kur'an*, XX, 412.

² Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 4912.

³ Nisa, 4/94.

⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 4910-4911.

Kur'an'daki imtihan emrinin vücup ifade ettiği gibi, mendub veya müstehab anlamında da alınabileceği kanaatindedir.¹

Müslüman olduklarını söyleyip gelen kadınların “mutlaka” ama “basit” bir usulle imtihandan, tetkikten geçirilmesinden beklenen faydalara şunları da ilave etmek mümkündür:

Eğer hiçbir şekilde imtihan söz konusu olmasaydı kocasına kızdığı için, sadece sosyal bir çevre olarak Medine'yi tercih ettiği için, yaşadığı yerde bir suça bulaştığı için ve benzeri sebeplerle gelenlerden ötürü Medine'nin adeta bir mülteci kampına dönüşmesi ihtimali vardı. Geliş sebebinin inceleme ve araştırmaya tabi tutulması bu olası karmaşayı engellemiştir.

Eğer yapılan imtihan basit usullerle değil de göz hapsi, kişinin geldiği yerde yapılacak bir tetkik, tanık gösterme gibi kişinin elinde olmayan veya süreci uzatacak şekilde yapılırsa idi gerçekten hicret edip gelmeyi düşünen kadınların vazgeçme ihtimalleri söz konusu olabilirdi. Müşrikler de bu sıkı kontrolü dillerine dolayabilir, muhacirin aleyhine olacak şekilde yanlış haberler yayabilirlerdi.

Ayrıca imtihan şartları ne kadar zorlaştırılırsa zorlaştırılsın, bir kişinin gerçekten iman etmiş olup olmadığını ispatlamak imkânsız gibidir. Aşırıya kaçan tedbirlerin beyhude güç ve zaman israfı ile sonuçlanması muhtemeldir. Onların imanları hakkındaki en doğru bilginin ancak Allah Teâlâ nezdinde olduğunu ifade eden ayet de bunu doğrular niteliktedir.

Hız. Peygamber (sa) bu muhacir kadınları kendi haline bırakmamış, onların bir kısmını evlendirmiş, onların eski kocalarına ödemeleri gereken mehri devlet adına üstlenmiştir. Müslüman olan kadınlara yaptığı bu muameleyi imtihansız bir şekilde Medine'ye gelen her kadın için uygulayamazdı.

3.4. İmtihan Sonrası Kadınların Durumu ve Mehir Meselesi

Kur'an'ın öngördüğü şekilde imtihana tabi tutulan ve Müslüman olduklarına kanaat getirilen kadınlar başka bir yaptırıma

¹ Vehbe Zuhayli, *Tefsiri'l-münir*, Darü'l-Fikr, Dımaşk 2005, XIV, 518.

gerek kalmaksızın Medine’de yaşama hakkını elde etmiş oluyorlardı. Dezavantajlı durumlarından dolayı içinde buldukları durumun daha da iyileştirilmesi için kendilerinin lehine olmak üzere bazı uygulamalar hayata geçirilmiştir.

Bugünkü gibi bir kadın sığınma merkezleri olmadığı için, Merâğî’nin (ö. 1945) de işaret ettiği gibi müşrik kocalarının nikâhından kurtulup serbest kalan kadınların geçimlerini temin etmek üzere mümin bir ailelerinin olması gerekiyordu.¹ Medine’deki sosyal hayatın sağlıklı işlemesi için de böyle bir tedbir gerekliydi. Ayrıca eski müşrik kocalarının onların peşini bırakmama ihtimalleri vardı. Bu muhacir kadınların toplumla kaynaşmasını hızlandırmak üzere kendilerine bir aile çatısı altında yaşama imkânı sunulmuştur. Kaynaklarda Müslüman oldukları için müşrik kocalarından boşanmış sayılan muhacir kadınların Hz. Peygamber (sa) tarafından kısa sürede evlendirildikleri kaydedilmektedir.²

Medine İslam Devleti’ne kabul edildikten sonra İslam toplumunun bir üyesi olarak sosyal hayatta da yerlerini alan muhacir kadınların elde ettikleri asıl hak ise, hicretlerinin sebebi olan ibadet ve düşünce özgürlüğünü elde etmeleridir. Böylece onlar da diğer kadınlar gibi, istedikleri takdirde Hz. Peygamber (sa)’i görebilme ve onun irşadından faydalanma imkânına kavuşmuş oldular.

Bu iyileştirmelere rağmen evli iken gelen muhacir kadınların çözüm bekleyen bir problemleri daha vardı: Müşrik kocalarından aldıkları ve onları terk edip geldikleri için aldıkları mehir bedelini ödemeleri gerekirdi. Kur’an-ı Kerim bu konuya da açıklık getirerek bu konudaki belirsizliği ortadan kaldırmıştır.

Buna göre öncelikle, Müslüman erkek ve kadınların müşrik olan önceki eşleri ile nikâh bağı ortadan kalkmıştır. Zira İslamiyet’in bidayetinde Müslüman bir kadının müşrik birisi ile evlenmesi yasak

¹ Merağî, *Tefsirü'l-Merağî*. XXVIII, 73.

² Kaynaklara göre, Ümmü Gülsüm, Zeyd b. Harise ile; Sübey’a bt. Hars el-Eslemî, Hz. Ömer’le; Ümeyme bint Bişr, Sehl b. Hüneyf’le evlendirilmiştir (Merağî, *Tefsirü'l-Merağî*, XXVIII, 73; *el-İsabe*, VII, 377; İbn Arabî, *Ahkamül-Kur’an*, IV, 229; Kurtûbî, *el-Câmi’ü li ahkâmi'l-Kur’an*, XX, 410-411).

değildi. Dolayısıyla Hz. Peygamber (sa)'in kızı Zeynep, As b. Rebi' ile evlenebilmişti.¹ Müslüman erkeklerin yanında da henüz Müslüman olmayan müşrik kadınlar bulunuyordu. Bu ayet nazil olunca müminler nikâhlarında bulunan gayr-ı müslim zevcelerini boşamışlardır.²

Müslüman olup Medine'ye hicret eden kadınlar gibi, gerek irtidat ederek, gerekse ayetin inmesi ile beraber nikâhın düşmesinden dolayı Mekke'ye giden kadınların kimlikleri hakkında da bazı kaynaklarda isimler bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz isimlerin listesi şöyledir:³

1. Ümmü'l-Hakem bt. Süfyan
2. Fatıma bt. Ebi Ümeyye b. el-Muğire
3. Berve' bt. Utbe b. Rebi'a
4. Amra bt. Abdu'l-Uzza
5. Hind bt. Ebû Cehil,
6. Ümmügülsüm bt. Cervel b. Malik
7. Şehbe bt. Gaylan

Konumuz açısından önemli olan diğer bir husus tam da bu noktada odaklanmaktadır. Hicret eden kadınların eski kâfir kocalarına ödeyecekleri mehir konusunda da kadınlar açısından bir pozitif ayrımcılık bulunduğu görülmektedir. Kurtubî'ye göre mehirlerinin iade edilmesi emrinin muhatabı devlet başkanıdır. İmam bunu elindeki beytülmalden ödemek durumundadır.⁴ Medine'de yaşamakta iken boşanan kadınların kocalarına ödemeleri gereken mehirle ilgili devlet başkanının bir yükümlülüğü bulunmazken, muhacir kadınların mehir ödemelerini tekeffül etmeninde kadınlar açısından bir pozitif ayrımcılık olduğunu

¹ İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, XIII, 521.

² Hz. Ömer Nikâhu altında bulunan Mahzum kailesinden Ebû Ümeyye'nın kızı Kuraybe ve Huzaa kabilesinden Cervel'in kızı Ümmü Gülsüm'ü boşamıştır. Mekke'de Kuraybe ile Ebû Süfyan'ın oğlu Muaviye, Ümmü Gülsüm ile de Ebû Cehm b. Huzafe evlenmiştir. Keza, Talha b. Ubedullah da Müslüman olmadığı için eşi Arva bt. Rabia'yı boşamıştır (Taberî, *Cami'ü'l-beyan*, XXII, 584).

³ Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, XXIX, 308; Kurtubî, *el-Câmi'ü li ahkâmi'l-Kur'an*, XX, 423.

⁴ Kurtubî, *el-Câmi'ü li ahkâmi'l-Kur'an*, XX, 415.

söyleyebiliriz. Taberi, (ö. 310) uygulamanın yukarıda belirttiğimiz şekilde olduğunu, Müslüman olduğu için Müslümanların yanına kaçan bir kadınla bir Müslüman evlense, onun mihrini Hz. Peygamber (sa), aralarında muahede bulunan müşrik olan kocasına gönderdiklerini belirtmektedir.¹

Kurtubî bunun ayrıca ahde vefadan kaynaklandığını belirtir. Ona göre Müslüman kadın, İslam'ın haram kılmasıyla kocasına menedildiğinden, eski kocasının Hem mali hem sosyal yönden olmak üzere iki yönlü bir zarara düşmemesi için Allah kocasına malının iade edilmesini emretmiştir.²

Mukatil'e (ö. 150) göre bu kadınların eski kocalarına ödemeleri gereken mehir onlarla evlenen yeni kocaları tarafından ödenir. Eğer kadın Müslüman birisi ile evlenmezse kâfir kocasına bir şey ödenmez.³ Ancak böyle bir uygulamanın kadınlar için bir yarar getireceği söylenemez. Zira böyle bir durumda muhacir kadınların eski kocalarına olan mehir borcundan kurtulmak için istemediği halde yeni bir evlilik yapmaya zorlanma ihtimali bulunmaktadır.

Ebüssuud Efendi'nin görüşü buna muhaliftir. Ona göre kadının zimmetinde iken devlet başkanı veya yeni kocası tarafından müşrik olan kocasına ödenen miktar, yeni bir nikâh için şart olan mahirden sayılamaz. Yeni bir nikâh için ayrıca mehir ödemesi ilan içindir.⁴ Bu durumda bir kadın iki defa mehir almış sayılır ki bu durum kendisi açısından olumlu bir durumdur. Görülmektedir ki müfessirlerin ekserisi muhacir kadınların eski kocalarına ödemeleri gereken mehir ile yeni bir nikâh akdinde bu muhacir kadınlara ödenmesi gereken ilişkilendirmemektedirler. Burada genel ilke muhacir kadınların işlerini kolaylaştırmak olduğundan öncelikle eski mehir borcundan kurtarılmaları, daha sonra herhangi bir Müslümanla evlenip evlenmeme de muhayyer bırakılmaları maslahata daha uygun düşmektedir.

¹ Taberî, *Cami'ü'l-beyan*, XXII, 582.

² Kurtubî, *el-Câmi'ü li ahkâmi'l-Kur'an*, XX, 414.

³ Kurtubî, *el-Câmi'ü li ahkâmi'l-Kur'an*, XX, 415.

⁴ Ebüssuud Efendi, Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddin el-İmad, *İrşadü'l-akli's-selîm ila mezaya'l-Kur'an-ı Kerim*, Mektebetü Riyadî'l-Hadis, yy, ty, V, 318.

Sonuç

Toplum bireyleri güç, ekonomi, eğitim ve inanç bakımından heterojen yapıya sahiptirler. Bu yapının oluşmasında en önemli faktör insanın doğuştan sahip olduğu imkânlardır. Kişiler bireysel olarak bir gelişim gösterebilirler. Ancak toplumun yapısı ana hatlarıyla sabit kalır. Diğer bir ifade ile insanların hiçbir zaman bütün yönleriyle eşit seviyede olabilmesi mümkün değildir.

Mevcut pozisyonunu değiştirmek isteyen insanla toplumun diğer kesimleri arasında zorunlu bir ilişki gerçekleşir. Bu ilişki olumlu olabildiği gibi olumsuz da seyredebilir. Toplum katmanları arasındaki farkın açılmaması, diğer bir ifade ile uçurum meydana gelmemesi için yöneticiler bazen rutin uygulamaların dışına çıkarak dengeyi sağlamaya çalışırlar. İyi niyetle yürürlüğe konulan bu uygulamalarda, düzeltilmesi uzun zaman alacak denge bozuklukları, dezavantajlı gruplar lehinde pozitif ayrımcılık ilkesi ile giderilmeye çalışılır. Bu uygulamalar dengeleri alt-üst edecek ölçüde olmadığı sürece itirazla karşılaşmaz.

Asr-ı Saadette ortaya çıkan benzer bir durum, Kur'an-ı Kerim'de ifadesini bulmuştur. Hz. Peygamber (sa)'le Mekkeli müşrikleri arasında imzalanan Hudeybiye Antlaşması'nın "Mekke'den Müslüman olup Medine'ye hicret eden Müslümanların velilerine iadesi"ne ilişkin madde kadınları da içine alacak şekilde umum ifade etmesine rağmen, Hz. Peygamber (sa)'in bu maddenin kapsamından "antlaşmada kadın lafzı geçmiyor; dolayısıyla kadınlar bu maddeye dâhil değildir" diyerek ince bir siyasî ve diplomatik hamleyle kadınları hariç tutması Allah Teâlâ'nın da bu tavrı onaylaması ile muhacir kadınlar tam anlamıyla pozitif ayrımcılık uygulamasından yararlandırılmışlardır.

Muhacir kadınlara tanınan bu özel haklar sadece müşriklere iade edilmemekle sınırlı değildir. Derhal ibadet ve düşünce özgürlüğüne kavuşturulmaları, evlendirilerek süratle toplumla kaynaştırılmaları ve eski kocalarına olan mehir borçlarının devlet başkanı tarafından ödenmesi bu destek çıkışın sözde kalmadığını göstermektedir. Bütün bunların yanında bir Müslümanla nikâhlanması durumunda kendilerine yeniden mehir alma hakkı

tanınması, bu uygulamayı kendi şartları içinde oldukça ileri düzey sosyal ve hukuki bir seviyeye taşımaktadır.

Muhacir kadınlara tanınan bu hakların Medine İslam Devleti'nin kadınlara sunduğu hak ve özgürlükler ortamının beklenen sonucudur. Medine'deki güven ortamı Müslüman olmayan kadınlar için bile cazip olmuştur. Öyle ki Mekkeli kadınlar Müslüman olmasalar bile kocaları ile tartıştıklarında, onları terk edip Medine'ye sığınmakla tehdit edebilmişlerdir. Şunu da belirtmek gerekir ki sadece Mekke'den değil; Müslümanlarla aralarında bir antlaşma bulunmayan kabilelerden de kadınlar, kocalarını terk ederek Medine'ye gelebilmişler, Hz. Peygamber (sa) onları da himaye ederek Müslümanlardan biriyle evlendirmiştir.

Muhacir kadınlara tanınan bu imtiyazlar, İslamiyet'in kadın algısı hakkında da fikir verecek niteliktedir. Bu olay göstermektedir ki İslamiyet nazarında kadın lütfedilmiş bir takım haklarla teselli olması beklenen bir figür değil; sosyal hayatın her boyutunda, varlığı göz ardı edilemeyecek bir aslî unsur ve umdedir. İslam Dini'nin bütün kadınlara genel olarak tanıdığı kolaylaştırmadan ayrı olarak gerektiğinde kadınlar birey olarak da önemsenmekte, onların problemleri bir ayetin sebab-i nüzulünü oluşturabilmektedir.

Medine İslam Devleti'nin muhacir kadınları önemseyerek tercih ettiği bu uygulama henüz imzalanmış antlaşmanın feshedilmesine de yol açabilirdi. Müslümanlar bu riski göze alarak Müslüman muhacir kadınlara sahip çıkmışlardır. Bu durum insana değer veren İslam Dini'nin zaman sınırlamasına sığmayacak özellikteki vizyonunun bir eseridir.

Ancak bu pozitif ayrımcılık muhacir kadınların diğer kadınlarla eşit şartlara kavuşmasından sonra sona ermiştir. Müşriklere iade edilmeyen, eski kocalarına olan borçları ödenen, yeni bir mehirle Müslüman bir erkekle evlenen muhacir kadınlar İslam toplumunda diğer bireyler gibi yaşamlarını sürdürmeye devam etmişlerdir.

Kaynakça

- Alusî, Ebü's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd, *Ruhü'l-maa'nû tefsirü Kur'an'il-Azim ve's-seb'a'l-mesani*, İhyaü Tûrasi'l-'Arabi, Beyrut, bty.
- Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiü's-sahih*, el-Matbaatü's-Selefiyee, Kahire, 1980.
- Ebüsuud Efendi, Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddin el-İmad, *İrşadi'l-akli's-selim ila mezaya'l-Kur'an-ı Kerim*, Mektebetü Riyadi'l-Hadis, byy, bty.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979.
- Furseth, İnger – Repstad, Pal, *Din Sosyolojisine Giriş, Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, çev. İhsan Çapcıoğlu-Halil Aydınalp, Birleşik yayınları, Ankara, 2011.
- Görgülü, Ülfet, “İslâm hukukunda kolaylık prensibinin yeri”, *Diyanet İlmî Dergi*, cilt: XLIV, Sayı: 1(2008), s. 79-92.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi Hayatı ve Faaliyeti*, çev. Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1990.
- Hurç, Ramazan, “Hz. Muhammed'in Müşrikler İle Yaptığı Anlaşmalara Siyasal Bağlamda Bir Bakış” *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (2000), s. 21-40.
- İbn Arabi, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed Meafiri İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- İbn Habib, Ebû Ca'fer Muhammed, *Kitabü'l-Muhabber*, el-Mektebü't-Ticariyye li'-Tibaati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', Beyrut, bty.
- İbn Hacer el-Askalani, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed, *el-İsabe fi temyizi's-sahabe*. Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, bty.
- İbn Hişâm, Abdü'l-Melik b. Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, Tahkik: Muhammed Ali el-Kutub, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1998.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *Tefsirü Kur'ani'l-Azim*, Mektebetü Evldi's-Şeyh li't-Tûras, Kahire, 2000.
- İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisanü'l-Arab*, Daru Sadır, Beyrut, bty.
- İbn Sa'd, Muhammed, *Tabakatü'l-kübra*, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 2001.

- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî *Zadü'l-mesir fi ilmi't-tefsir*, el-Mektebetü'l-İslami, byy, bty.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *Üsdü'l-gabe fi ma' rifeti's-sahabe*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1978.
- Kandemir, M. Yaşar, "Ebû Basir", *DİA*, X.
- Karaman, Hayrettin, *İslam'da Kadın ve Aile*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1995.
- Konan, Belkis, "Türk Kadınının Siyasi Haklarını Kazanma Süreci," *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 60 (1) 2011:157-174.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebibekr, *el-Câmi'ü li ahkâmi'l-Kur'an*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2006.
- Kutub, Seyid, *fi Zilali'l-Kur'an*, Darü İhayaü't-Türasi'l-'Arabî, Beyrut, 1971.
- Mahmudov, Elşad, "Sîfûlbahr Seriyyesi", *DİA*, XXXVII, İstanbul, 2009.
- Marshal, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998.
- Maverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *en-Nüket ve'l-uyun tefsiri'l-Maverdi*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.
- Meraği, Ahmed Mustafa, *Tefsirü'l-Meraği*, Şirketü Mektebeti ve Matbabati Mustafa el- Babi, Mısır, 1946.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'la, *Tefhimü'l-Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayanî ve diğerleri, II. Baskı, İnsan Yayınları, byy, bty.
- Mevlana Şibli en-Numani, *Asr-ı Saadet*, trc. Ömer Rıza Doğrul, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1977.
- Özkorkut, Nevin Ünal, "İslam Ceza Hukukunda Kadın", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Yıl 2007, C. 56 Sa. 2 [83-95].
- Ragıb İsfahanî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, *Mu'cemu müfredati elfazi'l-Kur'ân*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- Râzî, Fahrüddin Ebû Abdullah Muhammed El-Kuraşî et-Taberistani, *et-Tefsirü'l-kebir (Mefâtihu'l-gayb)*, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1981.
- Sabuni, Muhammed Ali, *Revai'ü'l-beyan tefsirü ayati'l-ahkâm mine'l-Kur'an*, Müessesetü Menahili'l-İrfan, 1980.
- Savaş, Rıza, "İslam'a Göre Kadının Toplumdaki Yeri", *İslam'ın Işığında Kadın*, 1998, s. 95-112.

- Savaş, Rıza, Cahiliye Devrinde Kadın Algısı, *Kur'an ve Kadın Sempozyumu 4-5 Haziran 2010 Ankara*, 2013, s. 71-79.
- Suyuti, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Dürri'l-mensur fi't-tefsiri'l-me'sur*, Merkezi Hicr li'l-buhusi ve'd-dirasati'l-arabieyye, Kahire, 2003.
- Şafii, Muhammed b. İdris, *Tefsirü'l-İmamü's-Şafi'i*, Darü't-Tedmüriyye, 2006.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Şifa Yayınları, İstanbul, 2012.
- Şulul, Kasım, *Son Peygamber Hz. Muhammed'in hayatı*, Siyer Yayınları, İstanbul, 2011.
- Taberî, Muhammed b. Cerir, *Cami'ü'l-beyan fi tefsiri'l-Kur'an*, Hicr Basım Yayım Dağıtım, Kahire, 2001.
- Tantavi b. Cevheri el-Mısri Tantavi Cevheri, *el-Cevâhir fi tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerim*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed, *Esbabü'n-nüzûl*, Darü'l -Ma'rife, Beyrut, bty.
- Yakıt, İsmail, "Batı Düşüncesi ve Mevlana'da Kadın", III. Uluslar Arası Mevlana Kongresi, 5-6 Mayıs 2003 [Selçuk Üniversitesi], 2004, s. 135-148.
- Zemahşerî, Muhammed b. Ömer, *el-Keşşaf an hakâiki ğavâmizi't-Tenzil ve 'uyuni'l-ekâvili fi vücuhi't-te'vil (Keşşâf)*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 1995.
- Zuhayli, Vehbe, *Tefsirü'l-münir*, Darü'l-Fikr, Dımaşk, 2005.